

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Папн В.В.

У статті запропоновано концептуальні підходи щодо формування ефективної структури економіки регіону. Автором обґрунтовано необхідність переходу до комплексного регулювання структури регіональної економіки, яке викликане такими передумовами, як створення механізму акумулювання інвестиційних ресурсів для багатьох галузей економіки; необхідністю розвитку виробничого потенціалу вітчизняної економіки; формуванням нової ринкової інфраструктури.

Кількість бібліографічних посилань – 4, мова – українська.

Ключові слова: *регіон, структура економіки, соціально-економічний розвиток, управління, територіальна спеціалізація, продуктивні сили, пріоритет.*

ВСТУП

З поняттям структури пов'язана найглибінніша сутність будь-яких речей і явищ. Там же, де йдеться про суспільний розвиток, структурні трансформації виступають найважливішим фактором динамізму та ефективності. Проблеми, що виникають у ході структурування економічної системи, характеризуються складністю і нелінійністю.

На жаль, структура економіки регіонів України, яка склалася сьогодні, в цілому неефективна, більш того, економічно та екологічно небезпечна. Основу її становлять енерго- та матеріаломісткі виробництва, що призводить до перевитрачання природних та людських ресурсів і, водночас, не задовольняє потреби в інвестиційних ресурсах, споживчих товарах і послугах. Тому сьогодні структурна перебудова економіки повинна бути спрямована на випуск необхідної споживачам продукції, на- наповнення споживчого, виробничого та інвестиційного ринків. Потрібно глибоко вивчати тенденції сучасного НТП, структурні зрушення в світовій економіці, стан і динаміку ринкової кон'юнктури на світових ринках, а також приділити велику увагу пошукові "ринкових ніш" для вітчизняних підприємств.

Проблемам структурної модернізації економіки регіонів, впливу структурних чинників на якісні процеси їх економічного розвитку присвячені роботи відомих вітчизняних дослідників, зокрема Я.Б. Базилука, О.С. Власюка, В.М. Геєця, Я.А. Жаліла, І.В. Крючкової, В.Р. Сіденка, Т.П. Шинкоренко та ін.

Зокрема, Предборський В.А. вбачає вирішення проблеми глибокої економічної диференціації розвитку країни в регіональному розрізі та формування конкурентоспроможної структури економіки шляхом проведення ефективної політики детінізації бізнес-сектору [1]. Стратегічне управління соціально-економічним розвитком регіону та формування ефективної структури регіональної економіки суто ринковими методами з мінімальним втручанням держави розглядає Черевко О.В. [2]. Формування нової структури регіональної економіки на інноваційній основі вбачає Федулова Л.І. та Буга Н.Ю. [3]. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень у даній сфері, у вітчизняній теорії та практиці формування структурних процесів регіональної економіки немає комплексного стратегічного підходу з урахуванням реалій та перспектив розвитку регіону, тому необхідним є здійснення аналізу основних тенденцій структурного розвитку регіональної економіки та визначення стратегічних напрямків економічного розвитку регіонів.

Перебудова структури економіки - найважливіше стратегічне завдання соціально-економічного розвитку регіонів України. Як би не розвивались ринкові відносини, досягти істотного економічного зростання та покращення матеріального добробуту населення неможливо без структурної перебудови.

1 МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Успішне проведення структурних перетворень на регіональному рівні значною мірою залежить від правильності вибору пріоритетних напрямів. Вибір пріоритетів при структуруванні економіки окремих регіонів повинен відповідати таким вимогам:

- всебічне врахування економічних, екологічних, соціально-демографічних умов і факторів території;
- найбільш повне та ефективне використання існуючої в регіоні ресурсної бази;
- впровадження технологій, що відповідають сучасним світовим стандартам;
- розширення економічної самостійності регіону;
- формування конкурентного середовища, ринкової інфраструктури та ринкових механізмів

саморегулювання економічних процесів;

- формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

Важливим напрямом структурної перебудови економіки є розвиток виробництв, які орієнтуються на місцеві ресурси або ж використовують у своїй діяльності вторинну сировину. Для регіональної економіки вкрай важливо здійснити стратегію ресурсозбереження, яка, з одного боку, забезпечує скорочення питомого витрачання природної сировини на одиницю кінцевої продукції, а з іншого, зменшує негативне навантаження на навколишнє середовище. В свою чергу, обмеженість традиційних природних багатств, зростаючі потреби в них стимулюють процеси вдосконалення технологій на базі більш повної утилізації первинної сировини. По суті, ресурсозбереження і оздоровлення природного середовища - це дві сторони єдиного процесу досягнення еколого-економічної збалансованості у функціонуванні господарського комплексу.

Один із важливих напрямків структурних змін в економіці - досягнення оптимального зв'язку між виробничою і соціальною сферами. Прискорення зростання питомої ваги сфери послуг у структурі суспільного виробництва - це закономірний процес, характерний для всіх розвинутих країн. Зарубіжні економісти констатують, що сьогодні відбувся перехід від "економіки матеріальної продукції" до "економіки послуг". І це цілком зрозуміло: завдяки економічному і соціальному прогресу людства, коли продуктивні сили забезпечують дедалі повніше задоволення матеріальних потреб людей, швидше зростають і потреби в духовних благах та соціальних послугах.

Зміцнення конкурентоспроможності регіональної економіки пов'язане з структурними перетвореннями економічної системи відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Адже структурні диспропорції не лише стримують реалізацію економічного потенціалу, але й підвищують вразливість економіки до зовнішніх впливів. Саме тому здатність підвищувати конкурентоспроможність економіки забезпечується глибиною структурних перетворень, зумовлених необхідністю технологічного оновлення виробничої структури та її адаптації до змінних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, що призводить до істотних зрушень у галузевій і секторальній структурі національної економіки, насамперед - у напрямку підвищення частки інноваційних виробництв та економічної діяльності з високою часткою доданої вартості.

Отже, проблема структурування регіональної економіки може трактуватись як завдання превентивної адаптації: розвиток і зростання економіки через встановлення пріоритетів повинні бути зорієнтовані на безперервну модернізацію, націлену на забезпечення здатності пристосовуватися до змін і нових викликів часу. Йдеться про відповідну структурну політику, зорієнтовану здебільшого на зниження потенційної вразливості економіки до зовнішніх та внутрішніх коливань за рахунок ефективної системи економічного прогнозування. Разом з тим вирішення проблеми структурної перебудови економіки пов'язується з вибором конкретних обґрунтованих пріоритетів та відповідних заходів, які передбачають узгодженість та системність перетворень економіки регіону.

Складнощі на цьому шляху виникають у разі забезпечення як ефективності (досягнення цілей найкращим способом), так і дієвості (встановлення адекватних до потреб та викликів цілей) державної політики, адже структурні перетворення економічної системи повинні бути спрямовані на визначення джерел потенційної конкурентної переваги і посилення тих видів діяльності, що акумулюють відповідний потенціал.

Між тим в умовах недосконалості ринків і ринкових інститутів у країнах з перехідною економікою лише конкурентні механізми регулювання економічної діяльності не спроможні забезпечити значні прогресивні зміни в структурі економіки країни і покращити її роль в міжнародному поділі праці.

2 СТРУКТУРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У попередні роки в економіці як країни, так і регіонів структурні перетворення відбувалися переважно стихійно під впливом зовнішніх чинників за відсутності єдиної стратегії структурної трансформації на основі пріоритетної орієнтації сировинних та низькотехнологічних галузей на зовнішній попит, що призвело до інтенсивної експлуатації ресурсних порівняльних переваг вітчизняної економіки. Сучасний стан економіки України характеризується наявністю системних диспропорцій.

За умов послаблення інвестиційної активності й відсутності ефективної промислової політики заходи з реструктуризації економіки не призвели до модернізації виробництва на основі передових технологій, що забезпечують конкурентоспроможність на всіх технологічних стадіях виробництва. Не було створено умов для відкриття нових виробництв, які б у перспективі могли забезпечити якісні зміни в структурі національної економіки.

Існуюча структурна розбалансованість економіки негативно впливає на потенційні можливості подальшого економічного зростання та покращення конкурентоспроможності у довгостроковому періоді. Водночас сучасна глобальна економіка формує виклики, спроможність реагування на які фактично визначатиме для економіки України перспективи паритетної інтеграції до світового господарства та реалізації стратегічних інтересів (див. рис. 1).

З точки зору потреб структурної модернізації та адаптації економіки регіонів України найбільш критичними загрозами є:

- вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки регіонів, які є орієнтованими на зовнішній попит, внаслідок подорожчання імпортованих енергоресурсів;
- недостатній рівень використання інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки та зміцнення конкурентоспроможності;
- відсутність ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науко- та технологічноємних

секторів економіки.

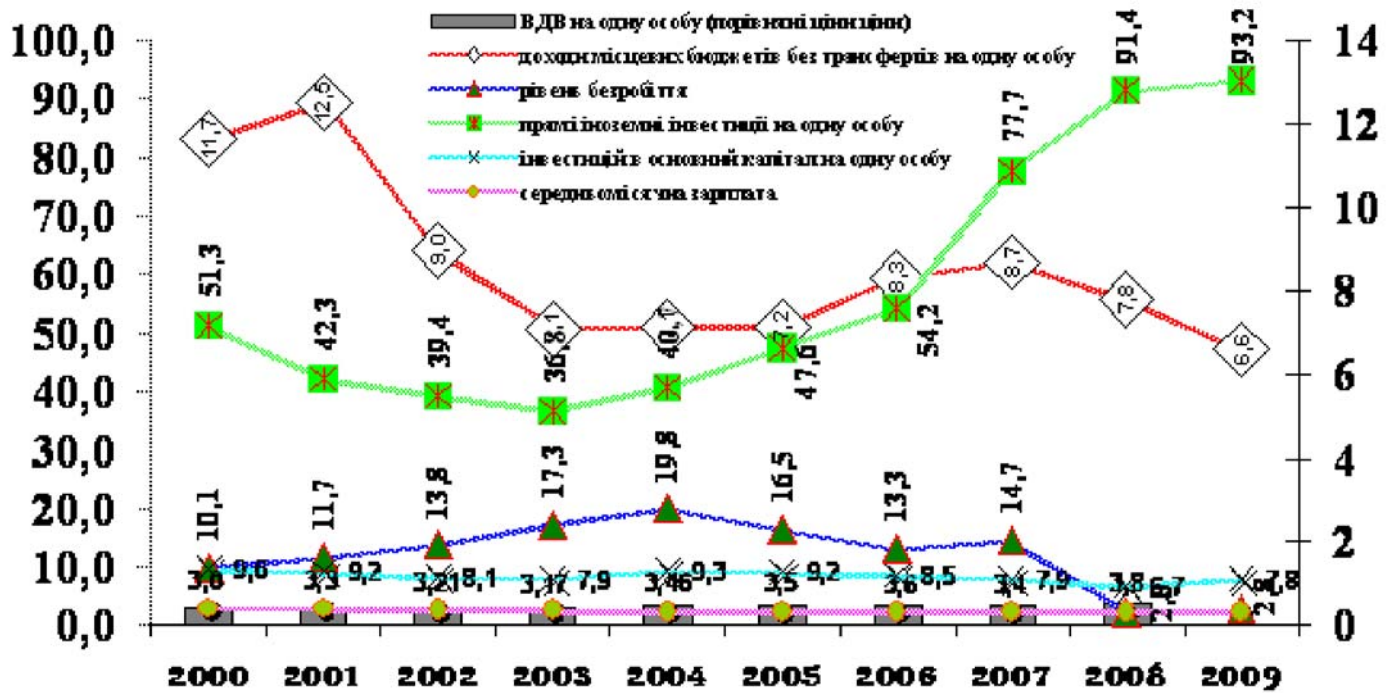

Рис. 1 Соціально-економічні диспропорції в Україні за 2000 – 2009 роки [4]

Реалії сьогодення зумовлюють необхідність поєднання у довгостроковому періоді механізмів оптимізації наявної структури економіки з інструментами, які забезпечують формування складових економіки, заснованої на знаннях.

Однією з характеристик структурних процесів в економіці регіонів є надзвичайно низькі темпи зростання питомої ваги обробної промисловості у валовій доданій вартості, що є наслідком, насамперед, структурних зрушень, які відбуваються безпосередньо всередині самої обробної промисловості на користь виробництв з низькою часткою доданої вартості. Тенденції структурної динаміки економіки загострюють суперечності між індустріальною складовою та вимогами розвитку економіки, заснованої на знаннях, формують довгострокові загрози та обмеження для зміцнення конкурентоспроможності регіонів.

Як наслідок, структура вітчизняної економіки характеризується високою часткою сировинних галузей промисловості та високою матеріаломісткістю промислового виробництва. Використання дешевої робочої сили, енергетичних ресурсів та низьких транспортних витрат не спроможні забезпечити динамічного зростання конкурентоспроможності економіки.

Кумулятивний показник роботи промислового комплексу у 2009 році зафіксував зниження виробництва на 21,9% (у 2008 р. – зниження на 3,1%). Скорочення кумулятивного промислового виробництва зафіксовано у всіх регіонах України (див. рис. 2).

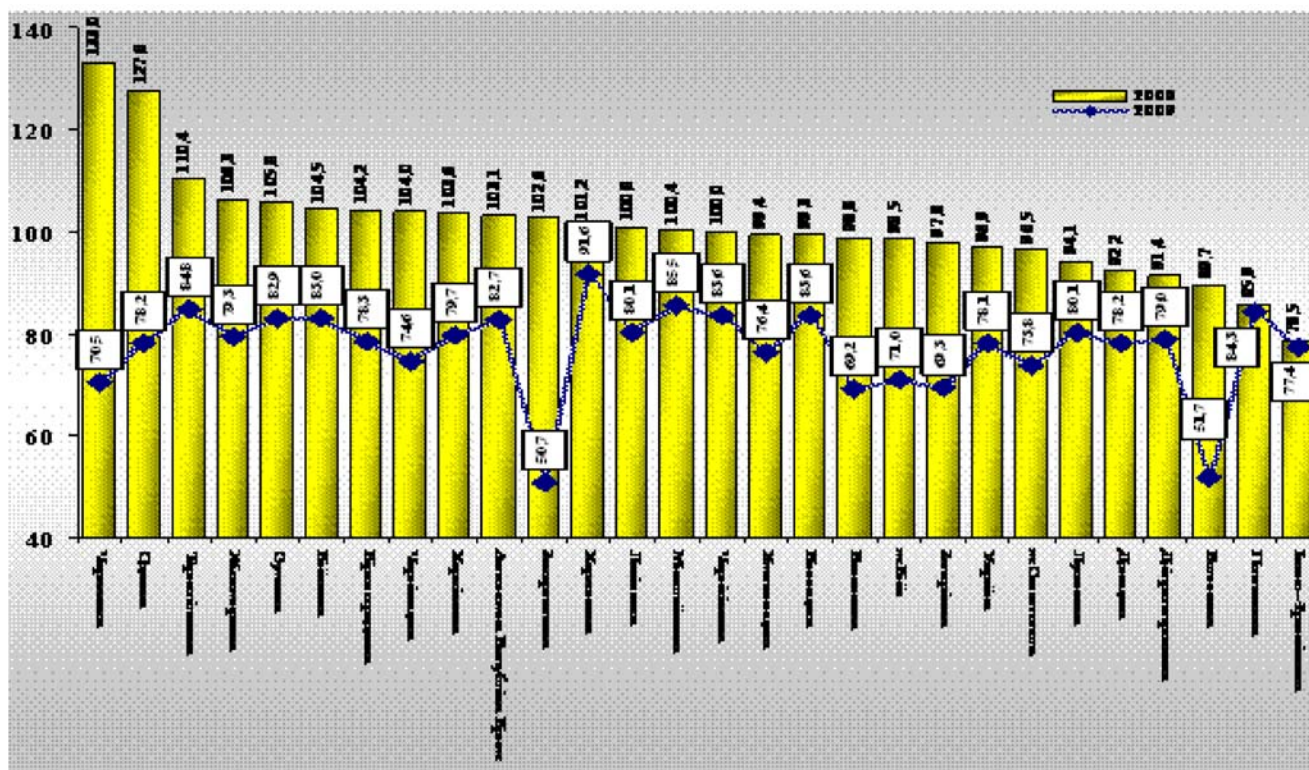

Рис. 2 Динаміка промислового виробництва у регіональному розрізі у 2008–2009 рр. (%) [4]

Характерно, що динаміка промислового виробництва регіонів значною мірою визначається структурою регіональних промислових комплексів. Регіони, в яких суттєву питому вагу в структурі промислового виробництва складають паливна, видобувна та металургійна галузі, протягом останніх років здебільшого демонструють досить помірні темпи зростання (динаміка промислового виробництва в межах 2,2–7%).

Водночас найвищі темпи промислового зростання характерні для областей, де спостерігалася тенденція збільшення питомої ваги машинобудування (станом на 2008 р. – це Черкаська, Одеська, Тернопільська, Закарпатська області – 17–45 % до відповідного періоду попереднього року). Але таке стрімке зростання, на жаль, не має системного характеру та пов'язано з уведенням в області в дію одного–двох нових промислових підприємств.

У цілому слід констатувати, що протягом 2004–2008 рр. економікам регіонів–лідерів промислового розвитку здебільшого була притаманна орієнтація на використання традиційних природних ресурсів та екстенсивних факторів конкурентних переваг. Зокрема йдеться про низьку ціну робочої сили (яка, в кінцевому підсумку, й гальмує інноваційні процеси через відсутність зацікавленості в заміщенні людської праці високопродуктивною технікою).

Ресурси, пов'язані з інноваційною та інституційною складовими економічного зростання, були задіяні недостатньо, що й зумовило подальшу диференціацію соціально–економічних показників розвитку регіонів.

Досить показовим на зазначеному тлі є поступове зменшення рівня регіональної асиметрії за показником середньомісячної заробітної плати, попри зростання диференціації щодо виробленого ВРП. Це є проявом загальної тенденції до послаблення взаємозв'язку між рівнем заробітної плати та продуктивністю праці й цілком корелює також з послабленням регіональних диспропорцій у обсягах безробіття.

Негативні наслідки диференціації у складі національної економіки регіонів–лідерів промислового розвитку, які одночасно виконували й функцію валютних донорів країни, далися взнаки з настанням світової фінансової кризи у другому півріччі 2008 р. Зміна кон'юнктури на світових ринках (падіння попиту та цін на товари сировинної групи та напівфабрикати, насамперед на продукцію металургійного та хімічного виробництва) зумовила й стрімке падіння обсягів виробництва та погіршення соціально–економічних показників насамперед у промислових регіонах, які традиційно мали статус «лідерів» регіонального розвитку: Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській областях тощо.

Стрімке падіння обсягів виробництва у східних регіонах, висока питома вага монофункціональних міст (та районів), відсутність потенційних можливостей та досвіду розвитку альтернативних видів економічної діяльності (зорієнтованих на потреби внутрішнього ринку), відсутність традицій «заробітчання» – сприяють «консервації» кризової ситуації в цих регіонах та загострюють низку загальнонаціональних проблем (поповнення державного, місцевого бюджетів, виплати працівникам бюджетної сфери та соціальні виплати тощо).

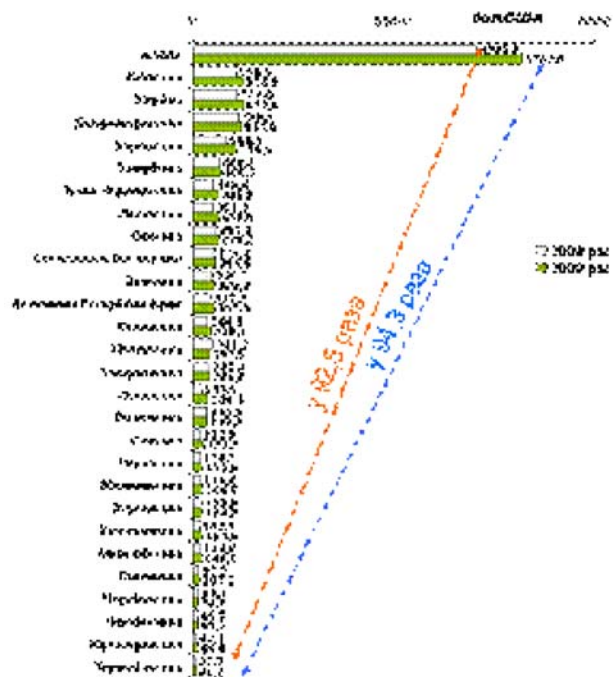
За період 2008–2009 років співвідношення максимального та мінімального значення обсягу інвестицій в основний капітал на одну особу поглибилося з 5,6 рази до 6,8 рази. Без міста Києва це співвідношення у 2009 році поглибилося до 4,4 рази, проти 3,9 рази у 2008 році. Разом з тим, коефіцієнт варіації знизився з 0,62 до 0,58 (див. рис. 3).

У 2009 році мінімальні обсяги інвестицій в основний капітал припадали на одного мешканця Тернопільської області (1309 грн.), тоді як у 2008 році – Сумської. Незмінним лідером за надходженнями інвестицій в основний капітал

є місто Київ, на одного мешканця якого у 2009 році припадало 10171 грн. інвестицій.

Коефіцієнт варіації обсягу прямих іноземних інвестицій на одну особу зріс з 2,01 у 2008 році до 2,03 у 2009 році; співвідношення максимального (м. Київ - 5677,3 дол. США) до мінімального (Тернопільська область - 60,9 дол. США) значення - відповідно з 91,4 рази до 93,2 рази. Без міста Києва, ця різниця склала 14,3 рази. Саме за обсягами прямих іноземних інвестицій зафіксовано найглибші міжрегіональні диспропорції (див. рис. 3).

Прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол. США

Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.

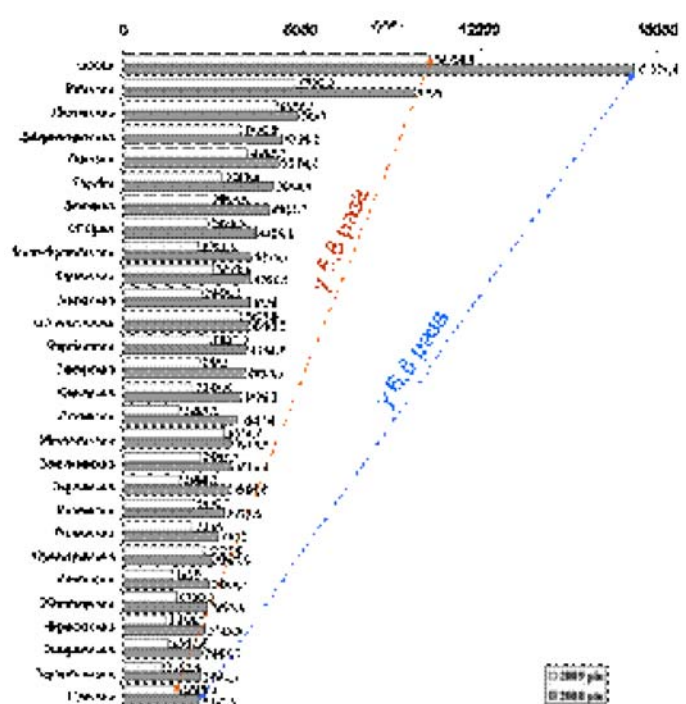

Рис. 3 Міжрегіональні диспропорції залучення інвестиційних ресурсів в регіони України [4]

Станом на 01.01.2010 з початку інвестування майже половина (48,1%) іноземних інвестицій надійшла до м. Києва, 17,7% - до Дніпропетровської області, відповідно 5,2% та 4,0% - до Харківської та Донецької областей.

Наслідком дії зазначених тенденцій стало формування малоперспективної моделі національної економіки як України, так і її регіонів. Домінування у структурі експорту товарів, порівняльні переваги яких базуються на заниженому курсі національної валюти, низькій вартості робочої сили, прямому і прихованому субсидуванні державою базових галузей промисловості, погіршує перспективи зростання національної економіки, умови торгівлі та виснажує національні інвестиційні ресурси.

Стан галузевої структури і якісних параметрів структури регіональної економіки (технологічна структура, структура кредитів та інвестицій) свідчить про низький рівень розвитку конкурентних можливостей регіонів України. Структурна недосконалість економіки вже в середньостроковому періоді спричинить значне зниження її конкурентоспроможності, прискорене нівелюванням цінових переваг через зовнішні енергетичні цінові «шоки». Все це потребує цілеспрямованих дій щодо структурної перебудови національної економіки та зміцнення інвестиційно-інноваційних чинників економічного розвитку шляхом проведення активної державної політики, що сприяла б вирішенню проблеми створення конкурентних переваг і підвищенню ефективності економічної системи як країни, так і регіонів. Існує нагальна потреба спрямування економічної політики на формування механізмів нагромадження капіталу на перспективних з точки зору стратегічних національних економічних інтересів напрямках економічної діяльності.

Передусім необхідна послідовна структурно-інноваційна та науково-технологічна політика, зорієнтована на реалізацію існуючих та створення нових динамічних національних конкурентних переваг при послідовному поширенні імпульсів зростання в суміжні сектори економіки, забезпечення стійкості регіональних економічних систем, прискорення паритетної інтеграції в сучасну світогосподарську систему, зокрема створення реальних передумов для інтеграції в ЄС. Адже, хоча інноваційні зміни в економіці порушують рівновагу через викликані ними структурні зрушення, проте вони створюють внутрішню енергію зростання й можливості переходу системи в нову якість, значно підвищуючи її конкурентоспроможність. Відсутність визначених орієнтирів та механізмів структурної перебудови економіки фактично є чинником посилення інтенсивності впливу на країну можливих зовнішніх кризових процесів.

ВИСНОВКИ

Необхідність досягнення позитивного впливу структурних чинників регіональної економіки на її конкурентоспроможність ставить перед структурно-інноваційною політикою держави потребу вирішення в середньо- та довгостроковому періоді комплексу стратегічних завдань, серед яких головними є наступні:

- орієнтація на збільшення обсягів і розширення складу перспективних технологій, що забезпечують більше зростання доданої вартості;
- стимулювання інвестиційного оновлення та модернізації вітчизняної промисловості;
- стимулювання розвитку наукомістких та високотехнологічних виробництв і створення умов для здійснення капіталовкладень у технологічне оновлення виробництва;
- забезпечення прискореного розвитку внутрішнього ринку порівняно з зовнішнім попитом та поліпшення його структурних характеристик за рахунок інноваційних чинників;
- впровадження механізмів стимулювання та підтримки високотехнологічного експорту;
- вдосконалення державного фінансування структурних та інноваційних зрушень;
- зміцнення інституційних чинників структурних перетворень;
- покращення інвестиційного клімату (як для внутрішніх, так і для іноземних інвесторів) для підвищення ефективності регіональної економіки;
- стимулювання заходів щодо подолання ресурсовитратного характеру виробництва.

Отже, головною метою політики структурної модернізації регіональної економіки має стати оптимізація внутрісистемних параметрів економіки з точки зору протидії негативним зовнішнім шокам. Йдеться про побудову ефективної високотехнологічної структури регіональної економічної системи, спроможної забезпечувати розвиток передових виробництв та реагувати на зовнішні та внутрішні кризові явища з найменшими втратами ефективності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Предборський В.А. Трансформаційні протиріччя у регіональному вимірі як тінітворюючі фактори розвитку / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. - №10 (65). – С. 136 -139.
2. Черевко О.В. Управління соціально-економічним розвитком регіону на стратегічних засадах / О.В. Черевко // Економіка та держава. – 2006. - №9. – С. 57 – 59.
3. Федулова Л.І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки / Л.І. Федулова, Н.Ю. Буга // Регіональна економіка. – 2008. – №3. – С. 31 – 41.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Папв Василь Васильович, к.е.н., доцент кафедри фінансів Ужгородського національного університету; тел. 0509257348, e-mail: papw@rambler.ru